

Людмила СЕМАК,
orcid.org/0000-0002-2495-4680
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології
Дніпровського державного аграрно-економічного університету
(Дніпро, Україна) semak.l.a@dsau.dp.ua

СЕМАНТИЧНІ Й ПРАГМАТИЧНІ РИСИ КОНТЕКСТУАЛЬНИХ СИНОНІМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У статті окреслено семантичні й прагматичні риси контекстуальних синонімів у художньому дискурсі роману «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко. Запропонована розвідка зумовлена потребою дослідити лексико-синонімічні одиниці, що фігурують у художньому дискурсі Оксани Забужко, з'ясувати їхні семантичні, прагматичні та функціональні особливості як виразники авторської манери письма; описати явище контекстуальної синоніміки як сукупності динамічних одиниць, що, функціонуючи в художньому тексті, є носіями особливої семантики й прагматики; довести, що контекстуальні синоніми, з одного боку, постають самотніми оздоблювальними елементами, які по-особливому увиразнюють авторський текст, а з другого – є тими лінгвоестетичними декораціями, що дають змогу читачеві осмислити й інтерпретувати художній дискурс. У розвідці використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу; лінгвістичні методи, з-поміж яких описовий і дистрибутивний метод, методи лінгвостилістичного й контекстуального аналізу. Обґрунтовано поняття контекстуальної синоніміки. Виявлено й докладно описано семантичні й прагматичні нашарування лексичних значень контекстуальних синонімів, що маркують художній текст «Музею покинутих секретів». Установлено, що близькі за значенням слова в художньому дискурсі роману найвиразніші в тому разі, коли постають як: лексеми, що різняться відтінками в значенні; лексеми, що є носіями різних експресивно-емоційних оцінок; лексеми, що синонімізуються і водночас диференціюються семантичними відтінками й стилістичними можливостями; лексеми, що зближуються семантичними відтінками в певних комунікативних умовах; ситуативно поєднані значенням лексеми, одна з яких є індивідуально-авторським неологізмом. Наголошено, що контекстуальні синоніми, які фігурують у художньому дискурсі роману Оксани Забужко, відбивають її індивідуально-авторську манеру письма й потребують усе більше коментарів з погляду різних галузей мовознавства – лінгвостилістики, прагматичної лінгвістики, психолінгвістики тощо.

Ключові слова: синоніміка, контекстуальний синонім, семантика, прагматика, художній дискурс, індивідуально-авторський стиль.

Liudmyla SEMAK,
orcid.org/0000-0002-2495-4680
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Philology
Dnipro State Agrarian and Economic University
(Dnipro, Ukraine) semak.l.a@dsau.dp.ua

SEMANTIC AND PRAGMATIC FEATURES OF THE CONTEXTUAL SYNONYMS IN OKSANA ZABUZHKO'S ARTISTIC DISCOURSE

The article outlines the semantic and pragmatic features of contextual synonyms in the artistic discourse of Oksana Zabuzhko's novel *The Museum of Abandoned Secrets*. The proposed research is due to the need to explore the lexical and synonymous units that appear in the artistic discourse of Oksana Zabuzhko, to clarify their semantic, pragmatic and functional features as expressions of the author's style of writing; describe the phenomenon of contextual synonymy as a set of dynamic units that, functioning in an artistic text, convey the special semantics and pragmatics of expression; to prove that, on the one hand, contextual synonyms are original decorative elements that express the author's text in a special way, and on the other hand, they are the linguistic-aesthetic decorations that allow the reader to comprehend and interpret artistic discourse. General scientific methods of analysis and synthesis were used in the exploration; linguistic methods, including descriptive and distributive methods, methods of linguistic, stylistic and contextual analysis. The concept of contextual synonymy is substantiated. The semantic and pragmatic layers of lexical meanings of contextual synonyms that mark the artistic text of the "Museum of Abandoned Secrets" are identified and described in detail. It is established that words close in meaning in the artistic discourse of the novel are most expressive in the case when they appear as: tokens, differentiated by shades in the main lexical meaning; tokens with different expressive and emotional evaluations;

tokens that are synonymous and at the same time differentiated by semantic nuances and stylistic possibilities; tokens that converge with semantic nuances under certain communicative conditions; situationally combined meanings of tokens, one of which is an individual-author neologism. It is emphasized that the contextual synonyms that appear in the artistic discourse of Oksana Zabuzhko's novel reflect her individual-authorial style of writing and need more and more comments in terms of different branches of linguistics – linguistic stylistics, pragmalinguistics, psycholinguistics, etc.

Key words: *synonymy, contextual synonym, semantics, pragmatics, artistic discourse, author's individual style.*

Постановка проблеми. Наразі лінгвісти особливу увагу приділяють дослідженню мови художнього дискурсу. Значний інтерес становлять мовні одиниці, що фігурують як оздоблювальні елементи в дискурсивному просторі, їхня нова, розвинена в лінгвоестетичному динамічному акті семантика й прагматика. До мовних одиниць, що по-особливому маркують художній дискурс і тому постійно потребують дослідницької уваги, уналежнюють і синоніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазвичай синоніми розглядають із позицій лінгвостилістики (В. Василенко, Н. Голікова, Г. Гримашевич, Т. Гульченко, О. Степанова, А. Ярова), наголошуючи на тому, що «поява їх зумовлюється художніми, естетичними завданнями, з одного боку, і значно більшими семантичними, емоційними та асоціативними можливостями, – з другого» (Коваль, 1987: 45). Науковиці Г. Гримашевич і В. Свінцицька пояснюють власну позицію: «Письменник, творячи художню реальність, використовує засоби мови. При цьому він часто переосмислює і порушує семантику слів, що у свою чергу зумовлює процеси розширення семантичного обсягу лексем та утворення нових відтінків значень. Різнопланова система інтерпретації явищ дійсності та індивідуальні вподобання визначають неоднорідне інформативно-оцінне значення елементів синонімічних рядів. Водночас розвинені синонімічні відношення в лексико-семантичній системі – одне з найвиразніших свідчень багатства і гнучкості виражальних засобів мови, використуваних у різних стилях для передачі найтонших відтінків значень слів, з метою осягнення глибинної суті позамовної дійсності» (Гримашевич, Свінцицька, 2004: 157). Справді, близькозначні слова по-особливому увиразнюють авторський текст, є стилістично-маркованими й у такий спосіб репрезентують індивідуальну мовну манеру письменника/письменниці. На думку Н. Голікової, «до найвиразніших констант ідіолекту письменника належать такі мовні одиниці: okazionalizmi, okazionalni spoluchennja sliv, paronimichni atrakanti, literaturno-hudozhni antroponimi, metafori, epiteti-kompoziti, kontekstualni antonimi ta sinonimi, oksimoroni, koltoronaзви, povtori, porivnannja, folklorizmi, intertekstemi, simboli» (Голікова, 2019: 146). Синоніми дають змогу

якнайточніше описати художню дійсність, урізноманітнюють і естетизують текст. Водночас слова, неочікувано зближуючись значеннями в умовах художнього контексту, привертають увагу читача, спонукають до його осмислення, породжують емоційно-оцінні асоціації. Тож наразі синоніми слід розглядати як динамічні одиниці, що, функціонуючи в художньому тексті, передають особливу семантику й прагматику висловлення. Цим умоутовуємо **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті – описати семантичні й прагматичні риси контекстуальних синонімів у художньому дискурсі Оксани Забужко. По-перше, феномен контекстуальної синоніміки потребує роз'яснення з погляду сучасної семантики й лінгвопрагматики; по-друге, синоніми в художньому дискурсі Оксани Забужко не ставали предметом спеціальних досліджень. Джерельною базою праці послугував роман «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, оскільки в мові цієї родинної саги фігурують численні контекстуальні синоніми, що потребують докладних коментарів.

Виклад основного матеріалу. Синоніміка – це сукупність словесних декорацій, що дають змогу читачеві осмислити й інтерпретувати художній текст. Художній дискурс роману «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко маркує незчисленна кількість мовних одиниць, що через семантико-асоціативне зближення виконують найрізноманітніші експресивно-естетичні функції. Близькі за значенням слова уточнюють, естетизують, диференціюють контекст, вимальовують особливу мовну канву роману – упізнавану стильову манеру письма Оксани Забужко. Припустимо, що особливий жанр твору породжує особливе лінгвоестетичне обрамлення художнього тексту. Літературознавиця Н. Шевченко зазначає: «Йдеться про те, що твори означеного періоду можуть складатися з листів, щоденникових записів, газетних публікацій, сполучати в собі елементи агіографічних жанрів тощо, тобто відбувається стирання грані між фіктивною та документальною розповіддю. Зрештою, подібні риси і спостерігаємо в «Музеї покинутих секретів». <...> «Музей покинутих секретів» цю рису демонструє чи не найкраще. Його манера подачі неоднорідна – оповіді та внутрішні діалоги Дарини, авторська розповідь, архівні матеріали, навіть сні Андріяна, в яких,

зрештою, і міститься сюжетна лінія, пов'язана з його родиною і Оленою (Гельцею) Довганівною» (Шевченко, 2016).

Лінгвостилістика «Музею покинутих секретів» репрезентує жанрово-стильову й індивідуально-стильову функцію лексичних синонімів у художньому дискурсі. Лексична синоніміка, зокрема такий її динамічний різновид, як контекстуальна синоніміка, – характерна риса образного й асоціативного мовомислення авторки. Ситуативні синонімічні відношення між словами виникають лише в лінійному контексті й залежать від намірів письменника/письменниці. Характерною рисою таких синонімів є їхня контекстна зумовленість, неповторність синонімічного ряду такого зразка. В. Басок зауважує: «Контекстуальна синонімія – явище, що передбачає референтну ідентичність, семантичну схожість, єдність функціонально-стилістичних показників та однакове прагматичне спрямування номінативних одиниць, що синонімізувалися в контексті» (Басок, 2006: 9). Семантичні відношення між словами і прагматичні смисли (індивідуальні уявлення, почуття), що виникають у зв'язку із вживанням синонімів, можна встановити завдяки їхній функціональній спільності, синтагматичним, парадигматичним та асоціативним зв'язкам.

Наразі контекстуальну синоніміку аналізують переважно з позицій семантики (Г. Горох, Л. Терещенко, В. Черняк) і прагматики (В. Басок, Н. Голікова, А. Суддя та ін.), позаяк, як слушно зауважує Н. Голікова, «саме контекстуальні синоніми, уведені до поля семантико-прагматичного аналізу, постають дієвим засобом переведення художнього тексту в дискурс» (Голікова, 2019). Сучасні мовознавці, орієнтуючись на антропоцентризм як пріоритетний напрям вивчення лінгвальних одиниць, розглядають синоніми як слова, що зближуються значеннями у внутрішньому лексиконі носія мови (Залевська, 2005); як активно уживаний засіб вербалізації концептів (Хрустальова, 2007); як інструмент комунікації та мовної рефлексії (Суддя, 2010). Усі лексичні синоніми, що функціонують у романі «Музей покинутих секретів», можуть відігравати роль налагодження контакту між авторкою й читачами її твору, проте найвиразніше таке призначення реалізують контекстуальні синоніми, що в певній мовно-художній ситуації набувають смислового переосмислення, розвивають особливе прагматичне значення, наприклад: *І так ми (авт. журналісти) наївно вважали, наче творимо новий телевізійний простір, – заміряли рейтинги, вигадували нові програми і, як діти, тащилися зі слів «уперше українською», – а*

насправді танцювали на крові, і та невідомчена, безвідплатна кров непомітно, як свинцеві води, підточувала нас ізсередини (Забужко, 2020: 337). Виділені слова в аналізованому контексті передають спільне значення «який позначає неготовність мститися, відсутність відповіді на заповідяне комусь зло, вчинену кривду».

Межі між семантикою і прагматикою контекстуальних синонімів установити вкрай складно, оскільки прагматичні нашарування в синонімах чітко визначити непросто, адже специфіка суб'єктивних прирощених смислів, на відміну від семантичних, буде різною в читачів. На думку Н. Голікової, «виявити прагматичний потенціал контекстуальних антонімів і синонімів допомагає лінгвостилістичний аналіз тексту, оскільки категорія стилістичної маркованості пов'язана з потенційною здатністю мовних одиниць виступати у функції стилістем, коли на лінійно-синтаксичному рівні відбуваються контекстуально зумовлені семантичні процеси, що їх розшифровують читачі» (Голікова, 2019: 160). Читач сприймає слова з тексту, впізнає їхні узуальні значення, зважаючи на власний мовний досвід, а потім, осмислюючи художньо-естетичну ситуацію і пропускаючи крізь призму свого світовідчуття, оцінює зміст й ідентифікує прагматику висловлення, наприклад: *... їй (авт. Дарині) заплетуть косички, щоб виглядало «живенько», як він (авт. продюсер) висловився, і вберуть відв'язаніше, по-молодіжному, з «Бенетону», – шо-небудь невимушене, топик, шортики з ботфортами, спідничку коротеньку...* (Забужко, 2020: 288).

У художньому тексті роману помічаємо численні контекстуальні синоніми, що відбивають самобутній стиль письма авторки. Контекстуально близькі за значенням слова в художньому дискурсі роману найвиразніші в тому разі, коли постають як:

1. Лексеми, що різняться відтінками в значенні, тобто відбивають різний ступінь вияву ознаки: *Натомість тато, отретійночі свіжий і бадьорий, як вранішній циглик: збадьорений нагодою заповнити безсонну годину всіма спогадами, які його там на самоті розтирають...* (Забужко, 2020: 658).

2. Лексеми, що відбивають різні експресивно-емоційні оцінки: *Побита його логікою (є логіка формальна, є жіноча, а є спецслужбівська – мутити й флудити, доки опоненту не поїде стріха), я не зразу спромоглася відреагувати* (Забужко, 2020: 713).

3. Семантично й стилістично не тотожні: *Щемне, незрозуміле життя, впале, от уже правда – як зі скелі в прірву, в наскрізь безживу*

добу, – як у залетілої не в те вікно пташки... (Забужко, 2020: 654).

4. Лексеми, що зближуються семантичними відтінками за певних комунікативних умов: ... дід, баба, груповий знімок із випускного альбома, весільні фото із друзями в червоних перев'язях, хлопець у формі сержанта СА, цілий іконостас **різнокаліберної й різнобарвної**, від ч/б до «кодака», рідні... (Забужко, 2020: 677).

5. Ситуативно поєднані значеннями лексеми, одна з яких є індивідуально-авторським неологізмом: *І таке саме враження лишали в мені ті срібнозубі діди, всі як один з невинною, штивною вояцькою виправою, які за дядзьового життя часом збиралися внасудом...* (Забужко, 2020: 656).

Синоніми передають особливі смисли, коли пов'язані з певним фрагментом художньо-естетичного образу й позначають не елементи навколишнього світу, а нашарування внутрішніх уявлень про об'єктивну реальність. – *Самі вони не на часі, – гірко озивається Ольга Федорівна, і Дарині блимає неясний здогад, що мати вкладає в ці слова щось своє, їй, Дарині, невидиме й неприступне* (Забужко, 2020: 295).

На думку В. Агеєвої, «сюжет «Музею покинутих секретів» ґрунтується на документах, архівних пошуках, нечисленних, на жаль, мемуарах, а найперше – на усних історіях, зібраних письменницею спогадах учасників подій» (Агеєва, 2010: 5). Тож помічаємо, що семантично й прагматично значущими контекстуальні синоніми стають тоді, коли виконують функції опису авторських роздумів, почуттів, емоційних оцінок: ... – *і всюди за тою самою, в кожній позиції, щемною грацією руху, обірваного в розгоні, тою загрозливо недокінченою пластичною елегантністю, яка буває в тонко заструганого олівця чи у стріли в польоті: коли точність ліній жорстко задає точку прикладання, а якщо точки не видно, то враження мимоволі створюється **неспокійне, тривожне**: куди та дівчина цілий час бігла, така наструнена?* (Забужко, 2020: 653). Виділені контекстуальні

синоніми свідчать про особливості авторського стилю у вираженні емоцій і почуттів, на що вказують і конкретні слововживання, наприклад, показова співвідносність у тому самому тексті висловів на зразок *щемна грація, загрозливо недокінчена пластична елегантність, наструнена дівчина*.

Оксана Забужко завжди уважно добирає слова для контекстуально-семантичного зближення, нерідко надаючи їм нових семантичних відтінків і особливого прагматичного потенціалу. Наприклад: *Погано виглядала та історія, таки дуже **підозріло**, КАМАЗ, що збиває машину з майбутнім президентським кандидатом...* (Забужко, 2020: 641). Виділені слова семантично й прагматично значущі, оскільки передають спільне значення «який викликає недовір'я» й у такий спосіб викликають у читачів негативне ставлення до окресленої реальної історичної ситуації, описаної авторкою.

Контекстуальні синоніми в тексті роману, крім прагматики, можуть відбивати різні конотації. «Синоніми реалізують найбільший конотативний потенціал у текстах художнього стилю. Художній текст надає широкий простір для функціонування синонімів, удосконалює їхні семантико-стилістичні, конотативні можливості, розширює потенції вживання в мовленні» (Семак, 2016: 187). Оцінна інформація може зосереджуватися в структурі лексичного значення власне контекстуальних синонімів і на основі таких конотацій синонімізувати цілі синтаксичні конструкції, наприклад: *А потім мені (авт. Дарині) його чомусь стало жалко – мого **самозваного Мауглі**, Павла Івановича Бухалова. **Інвалідську сироту*** (Забужко, 2020: 716).

Висновки. Контекстуальні синоніми, що функціонують у художньому дискурсі роману «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, відбивають індивідуально-авторську манеру прозаїкині, проте й досі потребують усе більше коментарів із погляду різних галузей мовознавства – лінгвостилістики, прагмалінгвістики, психо-лінгвістики тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Оксана Забужко в «музеї» УПА. *Дзеркало тижня*. 2010. № 1. С. 5.
2. Басок В. Контекстуальна синонімія : семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.02.04. Київ, 2006. 20 с.
3. Голикова Н. Художній дискурс П. А. Загребельного : лінгвокогнітивний і прагматистичний аспекти : дис. ... докт. філол. наук. 10.02.01. Київ, 2019. 530 с. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Holikova_Nataliia/Khudozhnii_dyskurs_P_A_Zahrebelnoho_linhvokohnityvnyi_i_prahmastylistychnyi_aspekty/ (дата звернення: 12.10.2021).
4. Гримашевич Г., Свінцицька В. Прислівникова синонімія у творчості Валерія Шевчука. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2004. Вип. 12. С. 157–163. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/16037/1.pdf>. (дата звернення: 10.11.2021).
5. Забужко О. Музей покинутих секретів : роман. Вид. 7-е, доп. Київ : Комора, 2020. 832 с.
6. Залевская А. Психолінгвістические исследования. *Слово. Текст* : избр. тр. Москва : Гнозис, 2005. 542 с.
7. Коваль А. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вища школа, 1987. 352 с.

8. Семак Л. Конотативний компонент у структурі значень контекстних синонімів (на матеріалі сучасної жіночої прози). *Український смисл* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ : Ліра, 2016. С. 188–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usmysl_2016_2016_23 (дата звернення: 12.11.2021).
9. Суддя А. Прагматичний аспект значення контекстуальних синонімів-прикметників. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. 2010. № 930. С. 120–124.
10. Хрусталева М. Синонимия в методическом дискурсе : когнитивный аспект. Пермь : ПГУ, 2007. 21 с.
11. Шевченко Н. «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко : жанрова своєрідність та авторська номінація. *Філологічний дискурс*. 2016. Вип. 4. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/178610/22-Shevchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 12.11.2021).

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2010). Oksana Zabuzhko v «muzei» UPA [Oksana Zabuzhko in the «museum» of the Ukrainian Insurgent Army]. *Dzerkalo tyzhnia* [Mirror of The Week], 1, p. 5 [in Ukrainian].
2. Basok, V. (2006). *Kontekstualna synonimiia : semantiko-stylistychnyi ta prahmatychnyi aspekty (na materialy imennykhiv suchasnoi nimetskoï moyu)* [Contextual synonymy: semantic-stylistic and pragmatic aspects (based on nouns of modern German language)]. (Thesis abstract), Kyiv [in Ukrainian].
3. Holikova, N. (2019). *Khudozhnii dyskurs P. A. Zahrebelnoho: linhvokohnityvnyi i prahmastylistychnyi aspekty* [P. Zagrebelny's artistic discourse : linguocognitive and pragmastylistic aspects]. (Thesis), Kyiv. Retrieved from : https://chtyvo.org.ua/authors/Holikova_Nataliia/Khudozhnii_dyskurs_P_A_Zahrebelnoho_linhvokohnityvnyi_i_prahmastylistychnyi_aspekty/ [in Ukrainian].
4. Hrymashevych, H., Svintsytska, V. (2004). Pryslivnykova synonimiia u tvorchosti Valerii Shevchuka [Adverbial synonymy in the works of Valery Shevchuk]. *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem* [Volyn-Zhytomyr region. Historical and philological collection on regional issues], 12, 157–163. Retrieved from: <http://eprints.zu.edu.ua/16037/1.pdf> [in Ukrainian].
5. Hrustaleva, M. (2007). *Synonimiya v metodicheskoy diskurse: kognitivnyy aspekt* [Synonymy in methodological discourse: cognitive aspect]. Perm : PGU [in Russian].
6. Koval, A. (1987). *Praktychna stylistyka suchasnoi ukrainskoï moyu* [Practical stylistics of the modern Ukrainian language]. Kyiv: High school [in Ukrainian].
7. Semak, L. (2016). Konotatyvnyi komponent u strukturi znachen kontekstnykh synonimiv (na materialy suchasnoi zhinchoï prozy) [Connotative component in the structure of meanings of contextual synonyms (based on modern women's prose)]. *Ukrainskyi smysl* [Ukrainian meaning], 188–201. Dnipropetrovsk : Lira. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usmysl_2016_2016_23. [in Ukrainian].
8. Shevchenko, N. (2016). «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко: жанрова своєрідність та автурска номінація [«Museum of Abandoned Secrets» by Oksana Zabuzhko: genre originality and author's nomination]. *Filolohichnyi dyskurs* [Philological Discourse], 4. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/178610/22-Shevchenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
9. Suddia, A. (2010). Prahmatychnyi aspekt znachennia kontekstualnykh synonimiv-prykmetnykhiv [Pragmatic aspect of the meaning of contextual synonyms-adjectives]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina* [Bulletin of KhNU named after V. Karazin], 930, 120–124 [in Ukrainian].
10. Zabuzhko, O. (2020). *Muzei pokynutykh sekretiv : roman* [Museum of Abandoned Secrets]. Kyiv: Komora [in Ukrainian].
11. Zalevskaia, A. (2005). Psiholingvisticheskie issledovaniya [Psycholinguistic research]. *Slovo. Tekst* [Word. Text]. Moskva : Hnozys [in Russian].